

زبان فارسی در تاجیکستان

در گفت و گو با رئیس دانشکده زبان و ادبیات تاجیک

دانشگاه ملی تاجیکستان، دکتر محمد داوود سلام‌اف

خلیفه: در خدمت استاد عزیز، جناب آقای دکتر محمد داوود سلام‌اف هستم تا درباره وضعیت زبان و ادبیات فارسی و پژوهش‌های زبان‌شناسی و ادبیات در تاجیکستان صحبت کنیم. در آغاز، از آقای سلام‌اف تقاضا می‌کنم خودشان را به طور کامل معرفی و مسئولیت دانشگاهی خود را بیان نمایند. دکتر سلام‌اف: من محمد داوود سلام‌اف، رئیس دانشکده زبان و ادبیات تاجیک دانشگاه ملی تاجیکستان هستم و برای شرکت در مجمع بین‌المللی زبان و ادبیات فارسی به این مکان دعوت شده‌ام. پیش از آغاز سخن، چند بیتی از خواجه حافظ شیرازی را که با همین روزها موافق و مناسب است، برای شما می‌خوانم:

بلبل ز شاخ سرو به گلبنگ پهلوی
می‌خواند دوش درس مقامات معنوی
یعنی بیا، که آتش موسی نمود گل
تا از درخت نکتۀ توحید بشنوی

به گمان من، این مجمع وحدتی برای استادان زبان و ادبیات فارسی کل جهان است. این انجمن می‌تواند در متحدسازی استادان زبان و ادب فارسی در کل جهان سهمی ارزشمند داشته باشد و این زبان را در سرتاسر جهان طنین‌انداز کند، تا بدین وسیله، مردم دنیا با چنین زبان شیوا و دل‌نشین و دل‌ربایی آشنا شوند و بدانند که مردم ایران با این زبان صحبت می‌کنند.

خلیفه: همان گونه که مستحضر هستید، این مجمع، هفتمین مجمع بین‌المللی استادان زبان و ادبیات فارسی است. استادان کشورهای مختلف، که در وادی زبان و ادب فارسی فعالیت می‌کنند، در این مکان گرد هم آمده‌اند تا راجع به وضعیت زبان و ادبیات فارسی و نیز مشکلاتی که احیاناً در این حوزه وجود دارد، صحبت کنند و مقالاتی را که در

اشاره

در هفتمین مجمع بین‌المللی استادان زبان و ادبیات فارسی، استادان بسیاری از کشورهای جهان گرد هم آمدند. کتاب ماه ادبیات با آقای دکتر محمد داوود سلام‌اف، رئیس دانشکده زبان و ادبیات تاجیک دانشگاه ملی تاجیکستان، درباره زبان فارسی در تاجیکستان - یکی از سه کشور فارسی زبان جهان - گفت و گو کرده است. آنچه می‌خوانید، مباحث مطرح شده در این گفت و گو است.

این زمینه تألیف نموده‌اند، ارائه نمایند. این مسئله نشانگر آن است که زبان فارسی، غیر از سه کشور فارسی‌زبان (ایران، افغانستان و تاجیکستان)، در کشورهای دیگر هم غریب نیست و در بسیاری دیگر از کشورها راجع به این زبان تحقیق می‌کنند و کتاب می‌نویسند و این نشان از اهمیت زبان فارسی دارد. با ذکر این مقدمه، تقاضا می‌کنم نظر خودتان را درباره اهمیت و جایگاه زبان فارسی بفرمایید.

دکتر سلام‌اف: حقیقت این است که زبان فارسی، زبانی نیست که در این زمان رواج یافته باشد بلکه قدمتی هزاران ساله دارد. مردم ایران‌زمین، که مردمی متمدن و تمدن‌ساز هستند، این میراث ارزشمند، یعنی زبان فارسی، را تا به امروز حفظ کرده و به دست ما رسانده‌اند. زبان فارسی و نیز فرهنگ و ادب فارسی، تاریخی طولانی دارد و این زبان در سیر تاریخی خود توانسته است در رشد و نمو فرهنگ‌های دیگر نیز مؤثر واقع شود. بعد از ورود محمود غزنوی به هند، این زبان در سرزمین هند انتشار یافت و توانست موقعیت بزرگی به دست آورد. پس از آن نیز در طول قرن‌ها، زبان رسمی سرزمین هند بود و کارهای اداری و دولتی به این زبان صورت می‌گرفت. بررسی‌های زبان‌شناختی نشان می‌دهد که نه تنها زبان‌های دیگر بر زبان فارسی اثر داشته‌اند، زبان فارسی نیز در رشد زبان‌های دیگر اثرگذار بوده است. استاد دانشمند ایرانی، بهاء‌الدین خرمشاهی، تحقیقات گسترده‌ای در زمینه واژه‌های فارسی موجود در قرآن انجام داده‌اند و این خود نشانگر آن است که زبان فارسی، حتی بر زبان عربی نیز تأثیر داشته است. همچنین زبان عربی در حوزه مفاهیم گوناگون توانسته است واژه‌های زیادی را از فارسی اقتباس کند.

خلیفه: می‌دانیم که تاجیکستان پیش از آنکه از شوروی سابق جدا شود، در حقیقت بخشی از اتحاد جماهیر شوروی یا روسیه بزرگ بود؛ حال آنکه بعد از جدا شدن از شوروی، به عنوان یک کشور مستقل فارسی‌زبان شناخته شده است. حال، سؤال این است که تاجیکستان بعد از استقلال یافتن، چگونه توانست از زیر سلطه زبان روسی به‌در آید و مردم این کشور چگونه با این مسئله برخورد کردند؟ تاجیکستان که چندین سال تحت نفوذ زبان روسی بود، چگونه توانست سلطه زبان روسی و به تبع آن، فرهنگ روسی را در شوون مختلف زندگی مردم که هم‌اکنون قرار بود متأثر از فرهنگ و زبان فارسی باشند، کاهش دهد؟ خلاصه اینکه برخورد حکومت و در مرحله دوم، برخورد مردم با زبان روسی و سیطره فرهنگ روسی چگونه بود؟

دکتر سلام‌اف: همان طور که می‌دانید، بیش از ۷۰ سال، زبان روسی، به عنوان زبان حکمران، در اتحادیه شوروی فعالیت می‌کرد و چون دارای قدرت سیاسی بود، می‌توانست بر مناطق

زیر سلطه خود نفوذ داشته باشد. از سوی دیگر، آموزش زبان روسی، در مدرسه‌ها و دانشگاه‌ها نیز بسیار رایج بود و اکثر مردم به این زبان صحبت می‌کردند و به همین زبان می‌نوشتند. آن زمان، مردم تاجیکستان به زبان تاجیکی صحبت نمی‌کردند و این زبان، زبان بین‌ملتها بود. در آن دوره، در شهرهای تاجیکستان، خصوصاً دوشنبه که پایتخت تاجیکستان است، به دلیل اینکه مردم روسی‌زبان زیاد بودند، محیطی کاملاً روسی حکم‌فرما بود. کسی هم که از کشورهای دیگر به این مناطق می‌آمد، متوجه می‌شد که اگر روسی نداند، با مشکل مواجه می‌شود. از طرف دیگر، زبان روسی، که زبان علمی نیز به شمار می‌آمد، برای گسترش علم و دانش، شرایط بسیار خوبی فراهم می‌آورد؛ و البته از این نظر زبان روسی تأثیر بسیار مثبتی داشت و به واسطه آن، آثار زیادی به تاجیکی ترجمه می‌شد. همچنین دانشمندان ما برای تحصیل علم، هم در حوزه‌های علوم انسانی - نظیر تاریخ و زبان‌شناسی - و هم در حوزه علوم فنی و ریاضی، می‌توانستند به شهرهای بزرگ روسیه - که هم سابقه تاریخی طولانی داشتند و هم مکتب‌های بزرگ علمی و ادبی در آنجا دایر شده بود - بروند و با علوم مختلف آشنا شوند. در مقابل، زبان و ادبیات تاجیک نیز همان مسیری را طی می‌کرد که زبان و ادبیات روسی پیموده بود. زبان تاجیکی اکثر اصطلاحات و مفاهیم را از زبان روسی می‌گرفت و بر پایه این زبان رشد می‌یافت. بنابراین به گمان من، زبان روسی نه تنها مانع رشد زبان تاجیکی، خصوصاً به لحاظ علمی، نشده بود، بلکه برای این زبان مفید هم بود. زمانی که در شوروی حکومت کمونیستی رایج بود، سردمداران این حکومت می‌خواستند تمدنی به وجود آورند که در آن، همه به یک زبان صحبت کنند و فرهنگی واحد داشته باشند؛ اما مردمان این منطقه - که خود تمدن‌ساز بودند - چندان با این هدف سازش نداشتند و همین باعث گردید که در سال ۱۹۸۹م، روشنفکران و عالمان تاجیک، زبان تاجیکی را زبان رسمی و دولتی اعلام کنند و از آن زمان به بعد، این زبان در کارهای اداری و امور تعلیم و تربیت به کار گرفته شد و امروز نیز در حال رشد است.

در حوزه ادبیات و زبان‌شناسی نیز عالمان و دانشمندان زیادی روی کار آمدند و آثار زیادی در حوزه ادبیات کلاسیک و معاصر خلق کردند. همچنین مکتب‌های بزرگ زبان‌شناسی و ادبیات توسط استادانی چون شریف‌جان حسین‌زاده و ... - که در شوروی رشد کرده بودند - شکل گرفت و گسترش یافت و شاگردان این استادان امروزه این مکتب‌ها را ادامه می‌دهند. در مکتب زبان‌شناسی نیز، خصوصاً زبان‌شناسی تاجیک، بزرگانی چون پروفیسور داداجان حاجی‌اوف آثار زیادی پدید آوردند و توانستند شاگردان زیادی اطراف خود جمع کنند. امروزه این مکتب با سروری یکی از زبان‌شناسان تراز اول تاجیکستان، سرکار خانم پروفیسور مکرمه قاسم‌اوا، دایر است و شاگردان ایشان توانسته‌اند در رشد و نمو زبان‌شناسی تاجیکی آثار

علمی زیادی پدید آورند. در سال‌های دهه ۹۰ و بعد از استقلال تاجیکستان، زبان‌شناسی تاجیکی با رهبری خانم قاسم‌اوا، در قالب جریانی جدید به حیات خود ادامه داد. خانم قاسم‌اوا اعتقاد داشتند که تا زمانی که ما خصوصیت‌های زبان تاجیکی را در طول تاریخ نیاموزیم و با آثار خلق شده در طول این دوره آشنا نشویم، نمی‌توانیم زبان امروزی تاجیکی را بیاموزیم و زمینه‌های آن را معین کنیم. ایشان شاگردان خود را به آموزش آثار شاعران کلاسیک ترغیب کردند و به تبع آن، آثار علمی زیادی در حوزه شعر فارسی، از رودکی تا صائب، تألیف شده است. شایان ذکر است که دو تن از دانشجویان ایرانی نیز درباره خصوصیت‌های لغوی و زبانی شعر صائب و اسلوب شعری او و نیز درباره قصاید انوری، رساله‌های علمی تألیف و از آنها دفاع نموده‌اند. همچنین محققان ایرانی با دانشی که در اختیار دارند، توانسته‌اند برای مردم تاجیک آثار علمی مفیدی تألیف نمایند که این آثار از سوی عالمان تاجیکی، خصوصاً زبان‌شناسان، کاملاً پذیرفته شده است. این جریان در رشته ادبیات هم به وجود آمده است و یکی از ادبیات‌شناسان مشهور تاجیکستان، پروفسور خدایی‌شریف، که در جمهوری اسلامی ایران در بین عالمان ادبیات‌شناس معروف است، شاگردان زیادی را اطراف خود جمع کرده و در موضوعات گوناگون ادبیات‌شناسی، خصوصاً تاریخ ادبیات و نظریه ادبیات، آثار مهمی پدید آورده است. شایان ذکر است که اکثر محققان ایرانی که برای انجام کارهای علمی به تاجیکستان می‌آیند، سراغ استاد خدایی‌شریف می‌روند و درباره مشکلات علمی خود با ایشان گفت‌وگو می‌کنند.

خلیفه: هم‌اکنون وضعیت مرکز دانشگاهی‌ای که شما مسئولیت اداره آن را بر عهده دارید و نیز وضعیت رشته زبان و ادبیات فارسی و تاجیکی و دانشجویان و استادانی که در این دانشگاه فعالیت دارند، چگونه است؟

دکتر سلام‌اف: در دانشکده زبان و ادبیات دانشگاه ملی تاجیکستان، دانشجویان زیادی حضور دارند که به تحصیل زبان و ادبیات تاجیک اشتغال دارند. گروهی از دانشجویان نیز در رشته‌های زبان‌شناسی و مترجمی زبان انگلیسی و فرانسه به تحصیل مشغولند. به تازگی گروه زبان‌شناسی و تکنولوژی معاصر اطلاعاتی، به کوشش وزیر معارف جمهوری تاجیکستان، عبدالجبار رحمان‌اف، افتتاح شده است و در این رشته دانشجویان به آموزش رایانه و زبان‌شناسی مشغولند. از نکات مثبتی که من امروز در این مجمع مشاهده کردم، آموزش زبان فارسی توسط رایانه به شهروندان خارجی است و امیدوارم به‌زودی درباره زبان تاجیکی نیز این کار انجام شود. متأسفانه ما در زمینه آموزش زبان توسط رایانه و ساختن برنامه‌های رایانه‌ای و تدوین پیکره زبان تاجیکی، بسیار عقب هستیم و به متخصصانی نیاز داریم که در این زمینه آموزش‌های لازم را کسب نمایند تا بعد از چهار - پنج سال بتوانیم

با ساختن برنامه‌های رایانه‌ای گوناگون آموزش زبان تاجیکی را تسریع کنیم. اگر ما به این مسئله توجه نداشته باشیم، جهانی شدن - که نزدیک است تمام زندگی ما را تحت‌تأثیر قرار دهد - ممکن است در برخورد با زبان تاجیکی، حالتی ناگوار پیش آورد. بنابراین برای حمایت از زبان تاجیکی، باید برنامه‌های رایانه‌ای آموزش زبان تاجیکی را طرح و اجرا کنیم.

خلیفه: همان گونه که اطلاع دارید، یکی از کارهایی که به عنوان وظیفه، بر عهده ماست، آموزش زبان فارسی به غیر فارسی‌زبانان است و نکته‌ای که الان اشاره نمودید، یعنی توسعه برنامه‌های رایانه‌ای، نیز در همین راستاست. در ایران، این توسعه و آموزش به روش‌های مختلفی می‌تواند انجام شود. اینکه دانشجویان به ایران بیایند و در دانشگاه‌های ایران آموزش ببینند، یا اینکه استادانی از ایران بروند و در دانشگاه‌های خارج از کشور کرسی زبان فارسی دایر کنند و به آموزش زبان فارسی بپردازند. وضعیت آموزش زبان فارسی در تاجیکستان چگونه است؟

دکتر سلام‌اف: در دانشگاه‌های تاجیکستان نیز آموزش زبان فارسی به روش‌های مختلفی انجام می‌شود. برخی از دانشمندان ایرانی چند سالی است که به تاجیکستان آمده‌اند و در کشور ما به آموزش زبان فارسی مشغولند. یکی از دانشمندان ایرانی، آقای دکتر نعمت‌الله ایران‌زاده است که در دانشگاه ملی تاجیکستان به دانشجویان تاریخ ادبیات درس می‌دهد. هر ساله دانشجویانی به جمهوری اسلامی فرستاده می‌شوند تا زبان فارسی بیاموزند. استادانی نیز هستند که چند ماه در سال به ایران می‌آیند و دانش خود را تکمیل می‌کنند. این اقدامات برای رشد زبان تاجیکی در تاجیکستان بسیار مؤثر است. همچنین بخش مهمی از درس دانشجویان را نیز خط فارسی تشکیل می‌دهد و همه دانشجویان در همه رشته‌ها خط فارسی می‌خوانند. از طریق رازینی فرهنگی نیز سفارت جمهوری اسلامی ایران ما را در تأمین کتاب‌های دانشجویان یاری می‌کند. نکته دیگر این است که با وجود اینکه زبان ما و مردم ایران یکی است، به دلیل تفاوت خط، در نوشتار خود دچار مشکل هستیم، اگرچه ما امروزه استقلال پیدا کرده‌ایم و نمی‌توانیم یکباره به خط فارسی روی بیاوریم و تعلیم و تدریس و کارهای دولتی را با خط فارسی پیش ببریم. در ۷۰ - ۸۰ سال اخیر در تاجیکستان دو مرتبه تغییر خط روی داده و این سبب بی‌سواد ماندن گروه زیادی از مردم گشته است. تغییر الفبا از فارسی به لاتینی و از لاتینی به سیریلیک، لطمه بزرگی به رشد زبان تاجیکی زده است و در نتیجه آن، دو نسل ملت تاجیک بی‌سواد مانده‌اند. این مشکلات، امروزه سبب شده است که نتوانیم بار دیگر به خط فارسی روی آوریم. البته از جانب ریاست محترم جمهوری تاجیکستان دستور داده شده است که در مکتب‌ها خط فارسی آموزش داده شود و چندین سال است

که این خط در مکتب‌های میانه، خصوصاً کلاس‌های ۴ و ۵ و ۶ و ۷، تدریس می‌شود و دانش‌آموزان با شور و شغف زیادی به این خط روی می‌آورند. به گمان من، ما باید با ایجاد برنامه‌های مدوّن، مردم را با حلاوت معنوی این فرهنگ و زبان آشنا سازیم تا آثار فارسی را بخوانند و از آن بهره‌مند شوند.

خلیفه: به نکته خیلی خوبی اشاره کردید. با وجود اینکه زبان مردم ایران و تاجیکستان یکی است، به دلیل تفاوت خط، مردم این دو سرزمین با آثار علمی یکدیگر آشنا نیستند. تفاوت خط این دو کشور گسست بزرگی در رابطه علمی دانشمندان و دانشگاهیان ایجاد کرده است و از آنجا که آموختن خط فارسی برای تاجیکی‌ها و خط سیریلیک برای فارسی‌زبان‌ها آسان نیست، رابطه علمی بین مردم دو کشور تا حد زیادی گسسته شده است. حال سؤال این است که با وجود این مسئله، وضعیت آموزش زبان فارسی یا تاجیکی به دانشجویان خارجی چگونه است؟

دکتر سلام‌اف: خوشبختانه از حدود ۱۰ سال پیش، در دانشگاه ملی تاجیکستان مرکز آموزش زبان‌ها، به کوشش سرکار خانم قاسم‌اوا، از زبان‌شناسان برجسته تاجیک، افتتاح شده است. در مرکز آموزش زبان‌ها اساساً شهروندان خارجی به آموزش زبان تاجیکی می‌پردازند و بنده نیز نقش کوچکی در تعلیم و آموزش این افراد دارم. در میان این گروه، دانشجویانی از آلمان و انگلستان و کانادا نیز حضور دارند. بعضاً برخی سفارتخانه‌ها از استادان می‌خواهند به آنها زبان تاجیکی بیاموزند. هم‌اکنون حدود ۲۰ شهروند خارجی از کشورهای گوناگون، به آموزش زبان تاجیکی در این مرکز مشغولند. در این مرکز، گروهی هم هستند که می‌خواهند زبان روسی بیاموزند و ما استادان روسی را برای تعلیم آنها می‌فرستیم. همچنین شماری از زبان‌های قدیم فارسی در منطقه بدخشان رایجند و ما متخصصان ورزیده‌ای داریم که به آموزش این زبان‌ها مشغولند. این زبان‌ها به گروه‌های «Small Linguistics» موسومند. زبان دیگری نیز به نام «زبان یغابی»، که از بازمانده‌های زبان سغدی است، در این مناطق رایج است. این زبان در برخی خصوصیت‌های زبانی، با زبان تاجیکی فرق می‌کند. بسیاری از محققان خارجی به آموختن این زبان‌ها علاقه‌مندند و برای آموختن آنها به تاجیکستان می‌آیند. به گمان من، تدریس زبان تاجیکی به شهروندان خارجی، خدمت بزرگی به زبان فارسی است؛ چرا که این افراد زبان تاجیکی را می‌آموزند و می‌توانند آن را در تمام نقاط عالم انتشار دهند. نکته دیگری که لازم می‌دانم خدمت شما عرض کنم، فعالیت زبان‌شناسان در حوزه اصطلاح‌سازی است و به عقیده من، محققان ایرانی و تاجیک و افغانی در این حوزه نیز باید کوشا باشند.

خلیفه: اگر ممکن است، درباره تفاوت زبان معیار تاجیکی با لهجه‌های مختلف این زبان در مناطق مختلف توضیح

مختصری بفرمایید.

دکتر سلام‌اف: زبان معیار تاجیکی در حقیقت زبان رسمی و ادبی است و با لهجه‌هایی که در مناطق مختلف تاجیکستان، نظیر بدخشان، رایج است، فرق می‌کند.

خلیفه: سؤال دیگری که از خدمت شما دارم، درباره تفاوت دو اصطلاح زبان فارسی و زبان تاجیکی است. من و شما، هر دو به یک زبان صحبت می‌کنیم و حرف‌های یکدیگر را به خوبی می‌فهمیم. حال، شما که اهل تاجیکستان هستید، به زبانی که صحبت می‌کنید، تاجیکی می‌گویید و من که اهل ایران هستم، به زبانی که صحبت می‌کنم، می‌گویم فارسی. به نظر شما این دوگانگی اصطلاحات از کجا نشئت می‌گیرد و چگونه می‌توان این فرق را توجیه کرد؟

دکتر سلام‌اف: این مسئله گاهی درباره دو زبانی که همگون هستند و در حقیقت یک زبان هستند، پیش می‌آید. اگر ما به سابقه تاریخی توجه کنیم، متوجه می‌شویم که نام عمومی این زبان، نه فارسی بوده است و نه تاجیکی و نه دری! بلکه این زبان به «پارسی دری» معروف بوده و قرن‌ها به همین نام شناخته می‌شده است. به عقیده من، تفاوت در نام‌گذاری‌ها، تنها تأثیر شوری نیست و این مسئله احتمالاً به قرن شانزدهم میلادی - که در حقیقت آغاز مبارزات سیاسی است - بازمی‌گردد. اگر به تاریخ نظر بیفکنیم، متوجه می‌شویم که از همان زمان، جدایی بین نام‌ها و به تبع آن، جدایی مرزهای سیاسی پیش آمده است. زمانی که در تاجیکستان (سال ۱۹۸۹م) زبان تاجیکی به عنوان زبان رسمی و دولتی پذیرفته شد و آموزش زبان فارسی واجب گردید، در قانونی که تدوین گردید، عبارت زبان فارسی آمده بود و مقصود از آن، همان فارسی تاجیکی بود. من گمان می‌کنم که با وجود اینکه نام این زبان‌ها با یکدیگر فرق دارد، تفاوتی بین آنها وجود ندارد.

خلیفه: به نظر می‌آید در این نام‌گذاری‌ها نوعی حس ملیت خواهی البته به مفهوم مثبت آن و استقلال‌طلبی وجود داشته باشد. نظر شما در این باره چیست؟

دکتر سلام‌اف: بله؛ این مسئله نیز به نوبه خود در تفاوت نام‌گذاری‌ها تأثیر داشته است. شما به دلیل حفظ هویت ملی، نمی‌توانید زبان فارسی را تاجیکی بنامید؛ همچنان که ما نیز نمی‌توانیم زبان تاجیکی را فارسی بنامیم. کسی که خود را تاجیک می‌داند، می‌خواهد زبانش نیز با همین اسم نام‌گذاری شود. البته مردم تاجیک امروزه با مردم ایران مناسبات بسیار خوبی دارند و هیچ مسئله‌ای، حتی تفاوت در نام‌گذاری‌ها، نمی‌تواند این دو ملت را از یکدیگر دور کند. ما تاجیک‌ها افتخار می‌کنیم که ایرانی‌نژاد هستیم و در جهان، برادر بزرگی به نام ایران داریم.

خلیفه: از شما به خاطر شرکت در این گفت و گو سپاس گزارم.